

Romuald Biskupski

Ikona Zaśnięcia Matki Boskiej z końca XV wieku w cerkwi w Andrzejówce

---

Series Byzantina 2, 123-127

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ikona Zaśnięcia Matki Boskiej z końca XV wieku w cerkwi w Andrzejówce

Romuald Biskupski

W dawnej cerkwi pw. Zaśnięcia Matki Boskiej, a obecnie w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Andrzejówce przechowywana jest ikona Zaśnięcia Matki Boskiej¹. Ikona niewątpliwie była chramowa, zgodność przedstawienia na ikonie z wezwaniem cerkwi dowodzi, że przynajmniej przez 500 lat wezwanie świątyni w Andrzejówce nie było zmieniane.

Na wysokim łożu, osłoniętym udrapowaną tkaniną w odcieniu czerwieni, ozdobioną rzucikiem w postaci rozetek, leży Maryja, ubrana w zieloną suknię i w maforium koloru czerwieni żelazowej. Nad łożem umieszczono zwróconą w trzech czwartych w prawą stronę postać Chrystusa w chitonie barwy czerwieni żelazowej i w himationie w kolorze rozbielonej czerwieni. Trzymający spowitą w biel duszę Maryi przedstawiony jest na tle owalnej zielonej mandorli, wypełnionej bielą, malowanymi serafinami i cherubinami. Głowę okala złożony nimb z wpisanym czerwienią krzyżem, na którego ramionach nakreślone są litery greckie oznaczające „Ten, który jest”.

Wokół łoża zgromadzonych jest jedenastu apostołów. Po lewej stronie, u wezgiłowia, św. Piotr, ubrany w zielony chiton i w himation w odcieniu rozbielonej czerwieni, okadza trybularzem ciało Maryi. Za św. Piotrem stoi apostoł ubrany w czerwony chiton i w himation barwy zieleni. Nad nimbem Maryi widoczna jest głowa apostoła. Po prawej stronie stoi pochylający się nad łożem św. Paweł, przez którego lewe ramię przewieszona jest czerwona chusta. Zaś za nim stoi młody apostoł bez zarostu, ubrany w zielony

---

¹ Ikona o wymiarach 113 x 76 cm. Por. J. Giemza, *Najstarsze zabytki malarstwa z cerkwi pw. świętego Jakuba Brata Pańskiego w Powroźniku*, [w:] *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Dzieła – twórcy – ośrodki – techniki. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 10–11 maja 2003 roku*, Łańcut 2003, s. 229. Autor postulował przeprowadzenie prac konserwatorskich jeszcze w 1987 r. Ikona doczekała się konserwacji dokonanej w 2000 r. przez mgr Teresę Pieniążek.

II. *Zaśnięcie Matki Boskiej*, ikona, XV w., kościół
Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Andrzejówe

chiton, w czerwony himation, a nad jego nimbem widoczna jest głowa innego apostoła. Za łóżem pochylony następny apostoł w himationie barwy czerwieni żelazowej układa dłonie Maryi. Przed łóżem stoją dwa świeczniki z płonącymi świecami.

Obok, po prawej stronie mandorli, przedstawiono biskupa w białych szatach liturgicznych, trzymającego otwarty Psalterz na kartach tekstu Psalmu 119 (118). Obok biskupa stoi postać diakona w białym sticharionie, trzymającego zamkniętą księgę.

Głowy przedstawionych postaci okalają nimby malowane zielenią lub czerwinią. W tle widać budowle.

Na osi pionowej kompozycji u góry namalowano zielenią półkolisty segment nieba, a poniżej, między budowlami w tle, czerwienią wykonano inskrypcję: „OUSPIENIJE STYJA BCA”.

Evangelie kanoniczne i Dzieje Apostolskie milczą na temat odejścia Matki Boskiej. Najstarsze apokryficzne teksty asumpcjonistyczne powstały na przełomie II i III w. w palestyńskim środowisku judeochrześcijańskim lub gnostyckim. Ich powstanie łączy się z kultem, jakim był otaczany grób Matki Boskiej w Getsemani. Kolejne teksty pochodzą z IV i V w. Święto Zaśnięcia Matki Boskiej najwcześniej było obchodzone w Jerozolimie, zapewne przed 431 r., a po ogłoszeniu dnia 15 VIII świętem Zaśnięcia Maryi przez cesarza Marcjana (582–602) było powszechnie obchodzone w całym Kościele.

Z wielu redakcji tekstów poświęconych Zaśnięciu Matki Boskiej najbardziej interesują tłumaczenia na język cerkiewnosłowiański. Wśród nich znajduje się umieszczona w kijowskim XII-wiecznym rękopisie *Homilia* przypisywana św. Janowi Teologowi. *Homilię* tę, a także *Homilię* św. Jana z Tesalonik czytano podczas liturgii w święto Zaśnięcia Matki Boskiej. Wspomniane teksty oraz Homilie poświęcone Zaśnięciu Maryi, autorstwa cieszących się autorytetem św. Germana I, św. Andrzeja z Krety lub św. Jana Damasceńskiego, wywarły olbrzymi wpływ na ukształtowanie się przedstawień Zaśnięcia Matki Boskiej pochodzących z X w. Zasadniczy układ kompozycji przez wieki pozostawał niezmienny.

Na pierwszym planie Maryja leżąca na łożu, wezglowiem zwróconym w lewą lub rzadziej w prawą stronę. Za łożem postać Chrystusa przyjmującego duszę Maryi, przedstawiana od XIII–XIV w. na tle owalnej mandorli. W przedstawieniach Zaśnięcia Matki Boskiej ukazywani są także święci biskupi. O ich obecności w pożegnaniu Matki Chrystusa pisał Pseudo-Dionizy Areopagita w *Imionach Bożych* (III, 2) podając, że uczestniczyli w nim św. Hiroteusz (pierwszy biskup Aten), św. Tymoteusz (pierwszy biskup Efezu), św. Jakub brat Boży (pierwszy biskup Jerozolimy) oraz św. Dionizy Areopagita. W tego typu przedstawieniach zawsze u wezglowia umieszczano św. Piotra okadzającego trybularzem ciało zmarłej Maryi, a po przeciwnej stronie pochylającą się nad łożem postać św. Pawła.

W przedstawieniach opartych na *Homilii* św. Jana Teologa wokół łoża zgromadzonych jest dwunastu apostołów, a w scenach nawiązujących do *Homilii* św. Jana z Tesalonik jedenastu, gdyż św. Tomasz apostoł był nieobecny przy odejściu Maryi.

W najstarszych przedstawieniach Zaśnięcia Matki Boskiej z X–XI w. ten zasadniczy układ kompozycji uzupełniają jeden lub dwa anioły zlatują-

ce, by odebrać duszę Maryi. Motyw ten posiada bardzo starą metrykę, gdyż już pierwsi męczennicy, idąc na śmierć, kierowali modlitwy do Boga, aby zesłał w chwili ich śmierci anioła, który przyjmie ich dusze.

W XIII i XIV w. przedstawienia Zaśnięcia Matki Boskiej były wzbogacane o nowe wątki zaczerpnięte ze wspomnianych Homilii: Wniebowzięcia Matki Boskiej, zlatujących na chmurach postaci apostołów, mandorli owalnej lub o kształcie migdałowatym z postaciami aniołów przedstawionych antytetycznie po obu stronach postaci Chrystusa. Mandorle często są zwieńczone trzema serafinami, rzadziej tylko jednym. Niekiedy w przedstawieniach są obecne kobiety oplakujące śmierć Maryi, a w XV w. wśród apostołów umieszczono postaci aniołów. W XIV w. pojawia się epizod z Jofoniaszem, któremu Archanioł Michał odcina mieczem dłonie.

Od występujących motywów, ich zharmonizowania, zależała wymowa obrazu, od radosnej apoteozy, na przykład we fresku cerkwi pw. św. Klimenta w Ohrydzie z 1295 r. lub we fresku cerkwi klasztoru pw. Trójcy Świętej w Sopoćani z 1262 r., do przedstawień wymagających skupienia nad tajemnicą śmierci Bogurodzicy.

Ikona z cerkwi w Andrzejówce odznacza się uproszczoną redakcją, lecz przy tym spotykamy w niej rzadko występujące i wręcz unikatowe wątki.

Chrystus w XV-wiecznych przedstawieniach Zaśnięcia Matki Boskiej spogląda zwykle na twarz Matki lub ujęty *en face* kieruje wzrok przed siebie. W omawianej ikonie postać Chrystusa, widziana w trzech czwartych, zwrócona jest w prawą stronę. Wyjątkowa dla tego okresu jest również zamknięta półkuliście mandorla wypełniona serafinami i cherubinami. Na ikonie występuje rzadko spotykana na XV-wiecznych malowidłach tylko jedna postać biskupa. W scenie Zaśnięcia Matki Boskiej unikatowa jest sylwetka diakona stojącego obok biskupa. Sądzę, że w umieszczeniu jego postaci na ikonie można dopatrywać się inwencji malarza, który diakona asystującego biskupowi przejął z praktyki liturgicznej. Przy tym artysta, pragnąc przydać powagi jego osobie, również jego głowę okolił nimbem. Wyjątkowym motywem w tego typu przedstawieniu jest również chusta przewieszona przez lewe ramię św. Pawła.

Twórca uprościł sobie pracę, zaznaczając jedynie postaci czterech apostołów zarysami nimbów, ale przy tym zapewne wiernie odmalował kształt dwu stojących przed łóżem świeczników i być może trybularza w dłoni św. Piotra.

Przytoczone przykłady w jakiejś mierze charakteryzują mentalność i tok pracy malarza ikony. Wobec tego powstaje pytanie, czy przedstawienie tylko jedenastu apostołów wokół łóża było świadomym wyborem, opartym na

Homilii św. Jana z Tesalonik, czy też zostało zapożyczzone przez malarza ze znanych mu przedstawień. Sądzę, że można przystać na tę drugą ewentualność.

Kończąc ten krótki tekst, pragnę poruszyć kwestie autorstwa i czasu powstania ikony Matki Boskiej z cerkwi w Andrzejówce. Jarosław Giemza, publikując ostatnio tę ikonę, słusznie przypisał temu samemu artyście wykonanie ikony chramowej Narodzenia Matki Boskiej z Nowej Wsi². Oprócz tego malarz ten jest najprawdopodobniej twórcą pochodzącej z nieznaney miejscowości ikony przedstawiającej św. Mikołaja³, mandylionu i ikony św. Teodora i Dymitra z cerkwi pw. św. Dymitra z Boguszy⁴. Ustalenie autorstwa wymienionych ikon ułatwia charakterystyczny sposób opracowania oblicza, a zwłaszcza podobieństwo fizjonomiczne niektórych twarzy, szat oraz tła architektonicznego.

Opublikowane już ikony są datowane na koniec XV – początek XVI w. Czasu ich powstania nie można określić ściśle, gdyż wpisują się one w nurt malarstwa nieprofesjonalnego. Twórczość tego typu artystów była stale obecna w ukraińskim malarstwie ikonowym, o czym świadczy chociażby XIII-wieczna ikona Matki Boskiej Opieki z Muzeum Narodowego w Kijowie⁵.

Cechy stylistyczne przedstawienia Zaśnięcia Matki Boskiej w cerkwi w Andrzejówce są właściwe dla jeszcze XV-wiecznego ukraińskiego malarstwa ikonowego, stąd kierując się ostrożnością, proponuję wstępnie określić czas jej powstania na schyłek tego wieku. Oczywiście nie możemy wykluczyć, że twórca ten mógł działać jeszcze w pierwszych dekadach XVI w., kontynuując charakterystyczny dla siebie sposób modelowania form. Za przyjęciem proponowanego datowania może przemawiać to, że w Andrzejówce w XV w. działała cerkiew prawosławna⁶.

Odległa od oficjalnego nurtu, niewątpliwie uproszczona malarsko redakcja przedstawienia Zaśnięcia Matki Boskiej w ikonie w Andrzejówce, a zarazem przyciągające, niespotykanymi w tego typu ikonach, motywami, swoistą starannością w opracowaniu architektonicznego tła, wprowadzeniem postaci czy przedmiotów z najbliższej, znanej malarzowi, praktyki liturgicznej, niejako dopełnia obraz XV-wiecznego malarstwa ikonowego.

---

² *Ibidem*, s. 229; W. Łohwyn, L. Milajewa, W. Swiencička, *Ukrajinska sriedniewiekowaja żywopiś*, Kyjiw 1976, nr LXVII.

³ W. Swiencička, W. Otkowycz, *Ukrajinske narodne malarstwo XIII–XX stolit*, Kyjiw 1991, nr 16.

⁴ *Ibidem*, nr 12.

⁵ *Ibidem*, nr 1.

⁶ K. Pierdzka, *Na szlakach Łemkowszczyzny*, Kraków 1939, s. 60.